

Gruvdrift i Petängen

Namnet **Petängen** är troligen identiskt med "paethe aengh", som nämns år 1482 (18/6), i ett pergamentsbrev (RA) utfärdat vid Stalberg, häradets äldsta dokumenterade tingsplats, troligast i närheten av Skönberga (Söderköping). Första ledet i namnet Petängen är genitiv av personnamnet Pete (Peter) vanligt bl.a. i Småland på denna tid.

Källa: *Ortnamnen i Östergötlands län, del 11 Hammarkinds härad.* av Gösta Franzén.

Gruvdriften

Järnmalmen vid Petängen upptäcktes och började brytas på 1660-talet. Gruvområdet hörde till Norrum och ägdes av Karl X Gustafs bror, hertig Adolf Johan. 1687 lades gruvan, genom ett privilegiebrev, under Näfvequarns styckebruk och kanongjuteri, som ägdes av Gillis de Besche och hans son Isaac. De fick alltså hela förfoganderätten över Petängsmalmen. Stora Petängsgruvan bröts fram till år 1703 då det blev ett uppehåll på ett par år. När sedan Isaac omkom vid en olyckshändelse 1719, miste det lilla gruvsamhället all kontakt med Näfvequarn. Samma år brände ryssarna ner kanongjuteriet och verksamheten där upphörde nästan helt. På 1730-talet satte brytningen åter igång vid Petängen. I hur stor omfattning området kunde leverera malm på den tiden är inte känt. Privilegiet till de Besch år 1687 gällde inköp av järnmalm från Petängen till en kvantitet av 2.500 skeppund à 3 mark. (1 skeppund=136kg malm)

År 1770 har troligen Finnspongs Järnbruk övertagit gruvbrytningen, och under 1700-talets sista årtionden hade Petängs- och Rullerumsfälten Östergötlands produktionsstarkaste gruvor. Transporten av malmen utfördes med oxkärror till Helgelötsviken för vidare transport på skutor till Norrköping. Oxar användes också för att forsla ut malmen till Åtvidaberg vintertid.

En nergrävd sten, nära Storgruvan, med ett runt hål iborrat, lär ha varit till för körvandringen till uppfodringsverket. En ox gick runt, runt stenen och drog på så sätt upp malmkorgen på en granstocks bädd längs den sluttande bergssidan.

1766 påbörjades vägbygget mellan Stegeborg och Gropvikens inre del vidare mot Orrfjärden och Snäckvarp. Kustvägen var viktig för gruvhanteringen. Främst levererades då malm från Petängens Kärrgruva samt från Lilla Petängsgruvan (90m djup), som gick under namnet "Lilla helvetet" på grund av svårigheten att kunna hålla den läns.

1796 låg gruvfältet i "vilostånd" ca ett årtionde.

År 1837 bearbetades Stora Petängsgruvan av som mest 14 man. De bröt 1.150 skeppund (ca 196 ton) malm. Gruvan var då 39 famnar djup, ca 70m. Även Lilla Petängsgruvan lär ha sysselsatt ett tiotal man. Många gruvdrängar var inackorderade i granngårdarna, som på detta sätt fick ytterligare en försörjningsmöjlighet.

Orrfjärdens innersta del, vid Örntorpet, blev centrum för malmtransporterna

från gruvorna och några malmskeppare bosatte sig vid denna tid vid lilla Näset och Kejsarnäs. Ännu kan man plocka järnmalmsspill på den plats där man, med skottkärror, körde ombord malmen på fraktskutorna. Petängsfältet, som bestod av ett trettiotal gruvhål, bearbetades fram till 1850-talet men med allt färre antal gruvdrängar.

Djupaste gruvan (Storgruvan) lär vara ca 150 m djup. Övriga gruvor är mellan 1m och 90 m djupa och har namn som Våggruvan, Lergruvan, Kärrgruvan och Kalkgruvan. Utanför själva byn men tillhörande Petängsfältet ligger Ledin, Kitchener, Kullberg, Gröna Lund och Austerlitz även kallad Kristallgruvan för dess blågröna färg.

Våggruvan lär vara 70m djup. Där hade man spirgång upp med malmen. Kända gruvarbetare från denna tid är livgrenadjär Petter Andersson-Nero, boende i Kärrbo med hustru och 5 barn. Johan Grimberg hette en annan. Han var från Västergötland och hade familjen med sig. Ytterligare en namngiven gruvarbetare är Elias Nygren. Han arbetade bl.a. i Nartorp och kom som 32-åring till Petängen där han gifte sig med Stina.

Enligt vad Nero berättat lär busliv, slagsmål och dryckenskap florerat på denna tid. Brännerier fanns det på de större granngårdarna: Norrum, Helgelöt och Passdal.

En gruvfogde hette Nils Nordström och den siste gruvfogden hette Malmgren. Han blev så förbittrad på Finspongs Järnbruk att han lär ha, på ett "knepigtt sätt", satt de två bearbetade gruvorna, Storgruvan och Lilla Petängsgruvan, under vatten. Orsaken till bråket var att han inte fick bygga sig en egen stuga på området.

Malmgren bodde, liksom sin företrädare gruvfogden Fjällsröm, i "malmrättarbyggningen". Det var en ryggåsstuga bestående av ett rum och vedbod.

Malmgren, som var en hård herre, byggde i alla fall så småningom stugan där han ville ha den och den är en av de stugor, som fortfarande står kvar.

Disponenten för Nartorps gruvor, löjtnant Cullberg, gjorde efter det att den gruvan sålts 1873 malmundersökningar i närmaste trakterna och vid Petängen hade han gruvdrift, men med mindre lyckat resultat. Två skutor skrädmalm såldes i alla fall till England, men endast en kom fram.

År 1919 är det sista gången som järnmalm skeppas ut från Petängen. Man tog då vara på rester från tidigare brytningar. Utskeppningen skedde från Örnortpet, denna gång till Tyskland.

Det sista företag som hade Petängsfältet inmutat var AB Statsgruvor, som i mitten på 1950-talet, gjorde undersökningar och letade efter andra mineraler. Dock fann man inget av intresse.

Många av gruvorna har förseglats med "bryggor" bestående ris och grenar som ruttnar. Gruvorna kan då bli farliga och i början på 70-talet sattes stängsel runt de flesta gruvhålén.

Byn Petängen

I byn fanns 4 ryggåsstugor (kroppåsstugor) som bostäder åt gruvdrängarna. Dessutom ett gruvstall och bageri. Stora "gruvbyggningen" lär ha innehållit åtta rum och låg vid Våggruvan. En gruvstuga byggdes också som samtidigt inrymde både fattigstuga och skolsal. En ny skola kom till år 1842. Läraren hette Gustaf Cederqvist och han var egentligen lärare i Börrum. Vissa veckor gick han den 8 km långa vägen till Petängen medförande sin ko. Familjen bodde kvar i sockenstugan i Börrum. När hans undervisningsperiod var slut gick han hem igen.

På 1880-talet flyttades skolan till Västrum någon kilometer från Petängen. Läraren där hette Dahlström.

Förutom malmrättarbyggningen och "Petängsstugan" finns rester av ytterligare ett hus kvar, en sockenstuga bestående av 2 rum, tillhörande Börrum. Där bodde "gumman Landelius" i stora rummet och Emilia "Imli" Johansson i det mindre rummet med sina 7 söner. Huset blev senare fattigstuga för Börrum. Då bodde där mor Beda med sonen Lars i köket samt i det större rummet Ida och Tobias med 4 barn.

Delar av den stugan finns i vårt, år 1976, inköpta och ombyggda hus.

Petängsstugan, i slakten sedan 1864, bestod till en början av endast ett rum. Dit flyttade det året skomakare Jansson, som också var snickare och nu blev "backstugesittare". Han hade två döttrar Johanna och Sofie. Johanna gifte sig (1884) med Per August Nilsson och de övertog, år 1902, stugan.

August byggde till ett kök och i arrende för fastigheten gjorde han sedan 35 dagsverken på Norrum årligen, under augusti och september.

En bror till skomakare Jansson hette Julius och var skräddare. Han och hustru Vendela bodde på 1870-talet i "malmrättarbyggningen". Efter honom övertogs stugan av Charlotte Håkansson omkring år 1914. År 1933 inköpte min svärmor, yngsta dotter till August, den stugan för 150 kronor. Året efter upplät Engelholm tomtområdet till henne. Tomtmarken friköpte hon 1949 från Föreningen Egna Hem, Sya för 100 kronor. Hennes två äldre bröder, Ture och Knut hade då tidigare köpt petängsstugan som de sedan, år 1945, byggde till med ytterligare en våning. De övertog nu all övrig mark inom byn, ca 10 tunnland. År 1986 övertog vi, genom arv, hela Petängen.

Alla gruvbyggnader är sedan länge rivna, men en del grunder vittnar fortfarande om det som en gång var.

[Karta över byn Petängen](#)

[Tomtkarta](#)

Många av ovanstående uppgifter är hämtade ur grevinnan Louise Montgomerys böcker:
Börrumsbilder från fem sekler
Saga och Sanning om Sankt Anna och Skällvik
Einar Sandell skrev i *Börrumsbilder* berättelsen "Något om gruvorna i Börrum".
Uppgifter kommer också från fil dr Björn Helmfrid och dessutom har jag förstås intervjuat de gamla.
Teckningen av Malmrättarbyggningen är gjord av Valter Hejdevall efter ett fotografi.

[Till början på sidan](#)

